

KS. MAREK T. ZAHAJKIEWICZ – LUBLIN

OŚRODEK ARCHIWÓW, BIBLIOTEK I MUZEÓW KOŚCIELNYCH W TROSCE O ZBIORY ARCHIWALNE KOŚCIOŁA POLSKIEGO

Kościół zawsze otaczał troską dokumenty dotyczące jego działalności. Chcąc się o tym przekonać wystarczy sięgnąć do obecnych i dawnych przepisów prawa kanonicznego, jak również należy przyjrzeć się praktyce Kościoła w tym względzie. Ostatni Kodeks Prawa Kanonicznego, zatwierdzony 21 stycznia 1983 roku przez Jana Pawła II, poczynając od kan. 486, zwraca uwagę na archiwa. Ponadto w Watykanie utworzono Papieską Komisję ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła czuwającą nad trzema podstawowymi rodzajami zbiorów kościelnych (archiwa, biblioteki i muzea). Dnia 7 lutego 1997 roku wspomniana Komisja wystosowała *List okólny* na temat pastoralnej funkcji archiwów kościelnych. Zawiera on szereg uwag dotyczących prowadzenia archiwów kościelnych i udostępniania zbiorów. Są tam również ciekawe uwagi na temat sensu troski o źródła historyczne¹. Podobnie zbiory archiwalne na terenie Polski są obiektem zainteresowań Kościoła lokalnego. Z pewnym wyrazem zadowolenia należy podkreślić, że właśnie w naszym kraju utworzono specjalny ośrodek troszczący się o trzy podstawowe rodzaje zbiorów kościelnych. Jego powołanie uprzedziło, i to dość sporo, powstanie wspomnianej wyżej komisji papieskiej. Naturalnie mamy na myśli Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

I. Geneza i powstanie Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych

Bilans strat poniesionych przez Polskę na skutek II wojny światowej był tragiczny. Najboleśniej i najstraszliwie były straty poniesione w ludziach. Jednak można podać liczbę tych ofiar. Natomiast straty poniesione w dziedzinie kul-

¹ Streszczenie tego dokumentu zob. «*List okólny Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła*» z dnia 7 lutego 1997 roku na temat pastoralnej funkcji archiwów kościelnych

tury są trudne do oszacowania, ponieważ obok strat osobowych wchodzi w rachubę jeszcze utracone lub zdewastowane dobra kultury. Kościół katolicki na naszym terenie w znaczącym stopniu partycypował w tym tragicznym bilansie. Dobra kultury będące własnością Kościoła podzieliły bowiem los całej Polski. W okresie powojennym stan zbiorów kościelnych (archiwa, biblioteki i muzea) był w znacznym stopniu niezadowalający. Należało pomyśleć o uporządkowaniu, a w wielu wypadkach zgromadzeniu zbiorów będących w rozproszeniu. Stan zachowanych obiektów wymagał konserwacji, troski o odpowiednie pomieszczenia i wreszcie rodził się problem ich udostępniania. To wszystko legło u podstaw rodzącej się idei powstania specjalnego ośrodka służącego pomocą fachową w urzeczywistnianiu tych ważnych zadań. Myśląc o powstaniu takiej komórki należało brać pod uwagę środowisko o odpowiednim potencjale kadry kwalifikowanej i zadowalającym zapleczu uniwersytecko-bibliotecznym. Z pięciu ośrodków teologicznych z okresu międzywojennego poza nowymi granicami Polski znalazły się dwa Lwów i Wilno. Trzy pozostałe zaczęły powoli odczuwać trudną rzeczywistość komunistyczną w rezultacie której zlikwidowano dwa wydziały teologiczne na uczelniach państwowych (Kraków, Warszawa). Na miejsce planowanego ośrodka wybrano więc Katolicki Uniwersytet Lubelski.

Powstającą jednostkę zamierzano ulokować w Bibliotece Uniwersyteckiej ze względu na dostęp do fachowej literatury. Jednak trudne lata powojenne dla katolickiej uczelni przeciągały termin realizacji zamierzenia. Tym razem główną przeszkodą był brak odpowiedniego lokalu. Ponieważ biblioteka uczelniana po usunięciu jej jeszcze przez Niemców z gmachu KUL umieściła się w zabudowaniach parafii p.w. Nawrócenia św. Pawła (zabudowania na rogu ul. Bernardyńskiej i Dolnej Panny Marii, wejście do biblioteki było od tej ostatniej ulicy pod numerem 4). Na mocy decyzji ordynariusza lubelskiego biskupa Stefana Wyszyńskiego, bibliotece został udostępniony gmach przedwojennej diecezjalnej Akcji Katolickiej (obecny budynek biblioteki przy ul. Chopina 27).

W 1950 roku zaczęto zagospodarowywać nowe pomieszczenia. Ponadto sprzyjającą okolicznością była praca w bibliotece od 1948 roku o. dr. Romualda Gustawa (od 1950 roku dyrektora tejże biblioteki). Był on gorącym zwolennikiem zorganizowania przy bibliotece specjalnych kursów bibliotecznymi i archiwalnymi na potrzeby jednostek kościelnych. Pomimo trudnego okresu reżimu komunistycznego i napiętych stosunków na linii Państwo – Kościół, w sierpniu 1955 r. zorganizowano pierwszy kurs dla bibliotekarzy. Dnia 6 grudnia tegoż roku dyrekcja Biblioteki Uniwersyteckiej KUL skierowała pismo do przewodniczącego Episkopatu Polski zawiadamiając go o powstającym ośrodku skupiającym bibliotekarzy kościelnych. Równocześnie poinformowano biskupa Michała Klepacza o zamiarze poszerzenia działalności o archiwa i muzea kościelne. Biskupi przychylnie przyjęli tę inicjatywę, a wyrazem tego było zaproszenie o. R. Gustwa

na Konferencję Episkopatu do Częstochowy (27 sierpnia 1956). Biskupi również zadeklarowali wsparcie finansowe tej tak pożytecznej inicjatywy. Jeszcze w tym 1956 roku zorganizowano pierwsze spotkanie archiwistów. Na skutek przemian październikowych 1956 roku w Polsce powstały warunki sprzyjające oficjalnemu sfinalizowaniu inicjatywy powstania Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w Lublinie.

Dnia 8 listopada 1956 roku nowym rektorem KUL został wybrany znany historyk ks. prof. Marian Rechowicz, który gorąco popierał całą inicjatywę. Powołanie do życia Ośrodka ABMK przez Senat Akademicki KUL nastąpiło przed świętem Bożego Narodzenia (20 grudnia 1956). Natomiast od 1957 roku rozpoczął on swoją działalność. W organizowanych kursach w okresie poprzedzającym powołanie do istnienia Ośrodka ABMK brali czynny udział m.in. ks. dr Władysław Smoleń z Tarnowa i ks. dr Stanisław Librowski z Włocławka. Natomiast już po powstaniu wspomnianego Ośrodka rozpoczęli wykłady w KUL i tym samym uczelni przybyli dwaj fachowcy mogący dopomóc w organizowaniu pracy wśród osób odpowiedzialnych za kościelne zbiory – ks. S. Librowski wśród archiwistów, ks. Wł. Smoleń wśród muzealników, zaś wspomniany powyżej o. R. Gustaw był znanym bibliotekarzem. W tej sytuacji zaczęto zastanawiać się nad ulokowaniem naszego Ośrodka; biblioteka uczelni (KUL), czy sama uczelnia. Rozpoczął się więc ostatni etap kształtowania się Ośrodka ABMK. Dnia 2 października 1958 roku rektor zwołał posiedzenie specjalnej komisji do uporządkowania spraw związanych z funkcjonowaniem Ośrodka. W rezultacie narad stał się on placówką naukową podporządkowaną bezpośrednio rektorowi, a na początku 1959 roku zakwalifikowano go do rzędu zakładów międzywydziałowych. W tym kształcie funkcjonuje on do dzisiaj, a jedynie zmieniła się jego siedziba – aktualnie lokal w budynku KUL przy ul. Chopina 29 (w sąsiedztwie Biblioteki KUL).

II. Cele i zadania Ośrodka

Bez zapoznawania się ze statutem Ośrodka ABMK, a opierając się jedynie na dotychczasowych naszych rozważaniach można przynajmniej w ogólnych zarysach naszkicować zamierzenia i idee, które przyświecały inicjatorom omawianego przedsięwzięcia. Zauważmy bowiem w tej grupie inicjatywnej chęć niesienia pomocy fachowej i prawdziwą troskę o zbiory kościelne, a w tym i o archiwa. Tworząc Ośrodek ABMK nigdy nie sugerowano się zamiarem powstania jakiegoś organu nadrzędnego, tym bardziej kierowniczego w stosunku do jednostek położonych na terenie całej Polski. Zawsze respektowano przepisy prawa kanonicznego przyznające rolę kierowniczą jedynie właściwym władzom kościelnym (diecezjalnym i zakonnym) nad archiwami, bibliotekami, czy muzeami. Zresztą sam Ośrodek, jak wyżej zaznaczyliśmy, powstał w porozumieniu i z akceptacją Episkopatu Polski

Od pierwszych lat istnienia Ośrodka ABMK jego organem oficjalnym jest czasopismo „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”. Warto więc sięgnąć do pierwszego tomu, który ukazał się w 1959 roku. Zaraz na początku wskazanego tomu znajdujemy dwa artykuły pochodzące od Redakcji owego czasopisma. Nakreślają one cele i zadania naszego Ośrodka. Pierwsza wypowiedź, niespełna trzystonicowa, nosząca tytuł *Od Redakcji*² zawiera m.in. takie zadania: „głównym zadaniem Ośrodka ABMK jest szerzenie i pogłębianie wśród pracowników zbiorów kościelnych wiedzy archiwalnej, bibliotecznej i muzealnej, tak pod względem teoretycznym jak i praktycznym. Wszelkie zatem koncepcje i pomysły odnoszące się do usprawnienia metod pracy w archiwach, bibliotekach i muzeach kościelnych będą stanowić cenny materiał, który po opublikowaniu w organie Ośrodka przyczyni się przynajmniej częściowo do realizacji postawionego zadania”. Wynika z tych słów wyraźnie, że głównym celem Ośrodka ABMK jest szerzenie odpowiedniej wiedzy potrzebnej pracownikom zbiorów kościelnych.

Drugi artykuł kilkustronicowy pochodzący również od Redakcji³ czasopisma omawia genezę i powstanie Ośrodka, oraz jego początkowe działanie. Pod koniec swojej wypowiedzi Redakcja umieściła takie oto zdanie: „W stosunku do zbiorów kościelnych Ośrodek ABMK nie jest jakąś instytucją nadrzędną pod względem administracyjnym, ale spełnia rolę czynnika łączącego i koordynuje ich działalność”. W tym też artykule omówiono Statut Ośrodka. Tak więc już od samego początku istnienia Ośrodka wyraźnie uświadamiano sobie cel i zadania jego egzystencji. W tym względzie najbardziej miarodajne będą jednak słowa samego statutu. Jest tam określenie samego Ośrodka, form jego działalności naukowej, funkcji pomocniczości w badaniach naukowych itd. Między innymi jest jeden paragraf warty przytoczenia (I § 3): „Zgodnie z postanowieniem Episkopatu Polski – Ośrodek jest powołany jednocześnie do zorganizowania i sprawowania opieki metodyczno-naukowej nad archiwami, bibliotekami i muzeami kościelnymi, tak diecezjalnymi jak i zakonnymi w Polsce”. Temu celowi, który przyświecał twórcom Ośrodka ABMK i został ujęty w formy prawne przez statut, tenże Ośrodek jest wierny przez cały okres swojego istnienia pomimo piętrzących się czasami różnych trudności i niezrozumienia. Służy on zawsze pomocą m.in. archiwistom kościelnym.

III. Formy działalności Ośrodka na rzecz archiwów

W działalności Ośrodka ABMK ukierunkowanej na archiwa wyróżniają się zasadniczo trzy formy: organizacja spotkań archiwistów, wydawanie specjalistycznego czasopisma i informacja o samych archiwach.

² ABMK, 1 (1959) z. 1, s. 7-9.

³ Tamże, s. 10-17.

A. Organizacja sympozjów, dokształcanie archiwistów

Na pierwszym miejscu należy postawić organizowanie spotkań archiwistów kościelnych z całej Polski. Ogólnego podsumowania tej formy działalności do lat osiemdziesiątych dokonał ks. dr Janusz Kania z racji konferencji dyrektorów archiwów kościelnych odbytej w Lublinie w 1984 roku⁴. Do sprawy tej powrócił na spotkaniu archiwistów w Lublinie 20 września 1989 roku ks. prof. S. Librowski, wygłaszając na ten temat referat⁵. Postarał się on o szczegółowe omówienie kolejnych spotkań archiwistów. Jednak w tym opisie pominął dwa spotkania z lat 1957 i 1960.

Jak już powyżej zostało zaznaczone Ośrodek ABMK powstał oficjalnie w grudniu 1956 roku. Jednak już wcześniej prowadzono prace przygotowawcze, rozmowy z Episkopatem Polski, narady w gronie fachowców. Na skutek tego pierwsze spotkanie archiwistów odbyło się jeszcze przed grudniem 1956 roku. Mianowicie cykl spotkań archiwistów rozpoczął kurs zorganizowany w dniach 3-15 września 1956 roku. Odbył się on na życzenie Episkopatu Polski, jak również czynnego poparcia udzieliła Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wszystkie spotkania odbyły się w Lublinie z wyjątkiem 1957 roku, kiedy obradowano na Jasnej Górze. Przez minione lata prelegentami były osoby związane z archiwami, lub jednostkami naukowymi (wyższe uczelnie) z różnych ośrodków w Polsce.

Wymienimy teraz kolejno wszystkie spotkania i podamy problematykę na nich poruszoną.

- 1956 – Nowoczesne zasady porządkowania i prowadzenia archiwów kościelnych; nawiązanie wzajemnych kontaktów.
- 1957 – Zjazd archiwistów, bibliotekarzy i muzealników – stan zbiorów kościelnych (Jasna Góra).
- 1960 – Inwentaryzacja rękopisów archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych.
- 1961 – Całokształt pracy w archiwach.
- 1967 – Porządkowanie, inwentaryzacja.
- 1969 – Jak prowadzić archiwa zakonne (spotkanie to było dla siostr archiwistek).
- 1972 – Domy generalne i prowincjalne (spotkanie dla siostr zakonnych kierowniczek archiwów).
- 1984 – Ogólnokrajowa konferencja dla kierowników archiwów diecezjalnych bilansująca stan i powojenne osiągnięcia tych palcówek.

⁴ J. Kania, *Konferencja dyrektorów archiwów diecezjalnych przeprowadzona w Lublinie 27-28.XI.1984*, ABMK, 53 (1986) s. 35-40.

⁵ S. Librowski, *Kształcenie archiwistów przez Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych*, ABMK, 58 (1989) s. 11-24.

- 1989 – Problemy konserwacji kościelnych zasobów archiwalnych.
- 1991 – Gromadzenie i kształtowanie zasobu w archiwach kościelnych.
- 1994 – Kancelaria i archiwum kościelne (wzajemne relacje z uwzględnieniem warunków polskich; kancelaria to twórca zespołu, a archiwum gromadzi wynik działalności szeregu kancelarii).
- 1997 – Komputeryzacja archiwów kościelnych.
- 2000 – Problemy archiwów parafialnych i klasztornych.
- 2003 – Inwentaryzacja i udostępnianie zasobów w archiwach Kościoła polskiego.

W sumie więc odbyto 14 takich spotkań. Początkowo te konferencje trwały prawie dwa tygodnie, co umożliwiło przeprowadzenie szkolenia archiwistów w szerszym zakresie. Dwa z tych spotkań (1969 i 1972) przeznaczono wyłącznie dla siostr zakonnych ze względu na uporządkowanie archiwów ich zgromadzeń. Aktualnie z powodów finansowych nie jesteśmy w stanie zorganizować więcej i dłużej trwających spotkań. Ponadto nasz Ośrodek musi również interesować się innymi zbiorami kościelnymi (jak zbiory biblioteczne i muzealne). Gdy się jednak zwróci uwagę na tematykę spotkań archiwistów, poczynając od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, dostrzec można pewną prawidłowość i kompleksowość poruszanych zagadnień. Zresztą analogiczne myśli i podobną metodę postępowania przeprowadzamy również w czasie spotkań bibliotecznych i muzealnych. Mianowicie zwracamy uwagę kolejno na: konserwację i gromadzenie zbiorów, ich uporządkowanie i kształtowanie zbiorów, komputeryzację, problemy mniejszych zbiorów (parafie, domy zakonne). Aktualnie w czasie spotkań pragniemy uczulić na informację o zbiorach i ich udostępnianie. Już od szeregu lat drukujemy w naszym czasopiśmie, jako jedną całość, wszystkie referaty wygłoszone na poszczególnych sympozjach. Nawet umożliwiamy prelegentom umieszczanie dłuższych tekstów, aniżeli te które prezentowano na konferencji. Dzięki temu archiwista, czy pracownik innych zbiorów zawsze może sięgnąć do tej publikacji i potraktować ją jako *instrukcję* lub *przewodnik* pomocny w codziennej pracy.

B. Czasopismo specjalistyczne „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” – organem Ośrodka

Pierwszy tom czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” ukazał się w 1959 roku. Założycielem jego i pierwszym redaktorem, a zarazem duszą całego przedsięwzięcia, aż do 60 tomu, był ks. prof. S. Librowski. Już powyżej wspominaliśmy o umieszczanym w pierwszym tomie wprowadzeniu zatytułowanym *Od Redakcji*. Pod koniec tej wypowiedzi, mając na myśli znaczenie samego czasopisma, zapisano takie zdanie: „służąc archiwom, bibliotekom i muzeom kościelnym, niechaj ono przyczyni się chociaż w skromnej mierze do uporząd-

kowania tych zbiorów i wydobywania z nich źródeł do poznania historii i kultury polskiej i katolickiej⁶. Pismo to zapewne jest pomocą dla samych archiwistów i ludzi poszukujących źródeł do prowadzonych przez nich badań naukowych. Archiwiści mogą w nim znaleźć szereg fachowych wskazówek. W celu lepszego i szybszego znalezienia odpowiedniego dla siebie artykułu w wydanych do tej pory tomach umieszczono dwukrotnie bibliografię zawartości całego czasopisma. W rezultacie tego, włącznie do 60 tomu, posiadamy dobry informator⁷. O znaczeniu tego czasopisma i zasięgu jego popularności najlepiej świadczyć mogą jego prenumeratorzy z szeregu miejscowości nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach, a nawet odległych kontynentach. Do 1986 roku, na terenie Polski, egzemplarze omawianego czasopisma, w całości lub w części, posiadały 474 instytucje. Natomiast do 1991, drogą wymiany międzybibliotecznej, otrzymywało je 167 instytucji zagranicznych w Europie, Azji, Australii i Ameryce Północnej⁸. Aktualnie abonentów tego czasopisma jest około 500, a Biblioteka Uniwersytecka KUL wysyła za granicę około 90 egzemplarzy. O randze czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” świadczy również wpisanie go na tzw. listę krajową czasopism naukowych. Archiwiści mają więc dobrą pomoc fachową i wskazówki zawarte w ciekawych artykułach.

C. Informacje o stanie archiwów

W omówionym powyżej czasopiśmie osoby zainteresowane znajdą wiadomości o stanie aktualnym archiwów kościelnych położonych na terenie Polski. Są to zarówno artykuły omawiające sumarycznie stan archiwów jak i poszczególne zbiory. Ostatnio przystąpiliśmy do dostarczania osobom zainteresowanym informatorów polskich zbiorów kościelnych. Już ukazała się pozycja M. Dębowskiej, *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2002. Dodać należy, że w druku jest już informator muzealny (B. Skrzydlewska), a o bibliotekach jest już w przygotowaniu.

Ośrodek ABMK pomimo szczupłej obsady personalnej (5 osób na etacie, dyrektor Ośrodka pracujący społecznie oraz kilka osób z nami współpracujących) i bardzo skąpych zasobów finansowych, stara się nieść pomoc fachową

⁶ *Od Redakcji*, ABMK, 1 (1959) z. 1, s. 9.

⁷ S. Librowski, *Bibliografia zawartości czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”*. Tomy 1-50, ABMK, 52 (1986) s. 5-56; tenże, *Bibliografia zawartości czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”*. Tomy 51-60, ABMK, 60 (1991) s. 586-592.

⁸ S. Librowski, *Wykaz instytucji posiadających w całości lub w większej części czasopismo „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”*, ABMK, 53 (1986) s. 5-31; I. Sudrawska, *Wykaz instytucji zagranicznych, które weszły w posiadanie (całości lub części) czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” drogą wymiany z Biblioteką Uniwersytecką KUL*, ABMK, 60 (1991) s. 579-585

i merytoryczną archiwistom i pracownikom pozostałych zbiorów kościelnych (bibliotekarzom i muzealnikom). Staramy się uwrażliwiać archiwistów na szereg problemów związanych z gromadzeniem, porządkowaniem, przechowywaniem i konserwacją zbiorów i ich udostępnianiem osobom zainteresowanym. Ponadto gromadzimy bazę źródłową do prowadzonych badań historycznych na naszej uczelni (mikrofilmowanie kościelnych zasobów archiwalnych).